

УДК 340.12

Марія Коба,*старший викладач кафедри правового забезпечення
службово-бойової діяльності Київського факультету
Національної академії Національної гвардії України*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЮ НАУКОЮ

Стаття присвячена аналізу історії та сучасного стану вивчення теоретико-правовою наукою правової культури, визначенню основних тенденцій у сучасному теоретичному пізнанні зазначеного предмета, обґрунтуванню необхідності застосування комплексного підходу до розуміння правової культури та визначенню найбільш перспективних напрямів майбутніх досліджень.

Ключові слова: правова культура, юридична наука, теоретико-правові дослідження, компетентно-правова культура, правова культура військовослужбовців.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розбудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави та трансформаційні перетворення українського соціуму вимагають глибокого вивчення теоретичною юридичною наукою проблем ефективності дії права, його місця у правовому житті. Важливими аспектами зазначеної проблематики є питання, пов'язані з поняттям правової культури, її детермінантної ролі у правовому та культурному розвитку особи та суспільства. Зазначений напрям наукових досліджень не є новим, водночас окремі питання досі залишаються недостатньо дослідженими або не знайшли своєї практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вагомі теоретичні дослідження правової культури свого часу здійснили С.С. Алексєєв, В.Д. Бабкін, П.П. Баранов, Н.В. Вітрук, М.М. Вопленко, Л.Г. Гранат, О.О. Лукашева, Д.А. Керімов, О.О. Красавчиков, В. С. Нерсєсянц, О.Р. Ратінов, В.П. Сальніков, О.П. Семітко, В.М. Сирих та ін. Проблема розвитку правової культури в Україні розглядають у своїх працях вітчизняні науковці: О.О. Ганзенко, В.П. Власенко, О.С. Дьоміна, І.П. Голосніченко, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, Л.О. Макаренко, О.М. Макеєва, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, І.В. Осика, В.М. Селіванов, Р.А. Сербін, С.С. Сливка, Ю.О. Тихомиров, І.Ю. Хомишин, Т.О. Чепульченко, Ю.С. Шемшученко та ін. Процеси глобалізації сучасного світу та зближення правових систем спричинили виникнення проблеми їх впливу на національну правову культуру та збереження самобутності правової культури українського суспільства. Нині розроб-

кою зазначеної проблематики займаються Ю.П. Битяк, М.Г. Окладна, М.С. Олійник, О.Є. Проць, І.В. Яков'юк та ін. Водночас аналіз публікацій зазначених та інших авторів свідчить, що поза межами теоретико-правових досліджень залишається чимало важливих аспектів, пов'язаних, зокрема, із виробленням найбільш раціонального підходу до розуміння правової культури, особливостями правової культури окремих категорій населення, шляхів підвищення її рівня за сучасних умов. Відповідно, існує потреба в обґрунтуванні ефективних та методологічно виправданих напрямів вивчення цього багатомірного і важливого для суспільства явища.

Мета статті є наукове осмислення і критичний аналіз сучасного стану вивчення теоретико-правовою наукою предмета правової культури. Відповідно до мети, завданнями статті є: виокремлення основних тенденцій досліджень правової культури у попередній (радянський) період; узагальнення результатів розробки проблематики правової культури сучасною теоретико-правовою наукою; обґрунтування перспективних напрямів здійснення подальших наукових досліджень із визначенням їх завдань.

Виклад основного матеріалу. Основним питанням у контексті формування теоретико-методологічних засад правової культури наразі залишається питання її розуміння. Побіжний історичний дискурс питання формування дефініції «правова культура» дає підстави стверджувати, що більш-менш серйозні дослідження зазначеного поняття розпочалися лише у 60-х рр. минулого століття (С.С. Алексєєв, О.О. Лукашева, В.І. Камінська, О.О. Красавчиков, А.Р. Ратінов та ін.),

коли у межах радянської концепції праворозуміння зазначене поняття інтерпретувалося через категорію «соціалістична правова культура». Для наукових досліджень 70-х рр. характерним є розуміння правової культури переважно як явища, що ґрунтується на повазі особи до соціалістичного права та правопорядку і в основу якого покладено знання законів та дотримання норм «кодексу будівника комунізму». У 80-90-х рр. з'являються праці, що охоплюють досить широкий спектр проблем правової культури (О.В. Аграновська, П.П. Баранов, Н. Л. Гранат, І. М. Кейзеров, Л. Г. Машуков, В.П. Сальников, В.М. Сирих, В.Д. Шишкін та ін.). Але у радянські часи правова культура розглядалася як владний спосіб реалізації соціально-правової діяльності людей, а умовами такої діяльності були авторитет законів та владних структур, довіра до них з боку населення [1, с. 124]. Загалом, у зазначений період серед підходів до розуміння правової культури пріоритет надавався соціологічному та функціональному підходам, які до того ж основною цінністю визнавали закон, а не право. У визначеннях правової культури, сформульованих у 90-х рр., стає помітним акцентування на суб'єктно-психологічних складниках, зокрема, на рівні правових знань суб'єкта, розумінні ним права, ідейно-правовому стані суспільства тощо. Так, В.І. Камінська та О.Р. Ратінов вважали, що правова культура – це система матеріалізованих ідеальних елементів, що належать до сфери дії права та відображаються у свідомості та поведінці людей [2, с. 202]. Т.Н. Синюкова розглядала правову культуру як сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, які виконують функцію соціо-правової орієнтації людей у конкретному суспільстві [3, с. 473]. На думку С.С. Алексєєва, правова культура – це певного роду юридичне багатство, що має вираз у досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, юридичної техніки, духовної культури та правового прогресу [4, с. 213-214]. Досліджуючи структуру правової культури особи, науковець особливо виділяє суб'єктивний чинник, акцентуючи увагу на особистих, психологічних властивостях людини, спрямованості її дій та вчинків, пов'язаних із правовою поведінкою. Інші теоретики радянського права ототожнювали правову культуру з правовою надбудовою; розглядали її як складову частину правової свідомості; включали у її склад політичну оцінку права і правової поведінки тощо. Узагальнюючи, можемо стверджувати, що у радянській правовій науці правову культуру розглядали переважно з двох позицій: як певний ідейно-правовий

стан суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку або ж як сукупність знань і вмінь застосовувати закон у повсякденному житті з метою дотримання правових вимог. Загалом, більшість дефініцій правової культури, сформульованих теоретиками радянського права, не виходять за межі тогочасного розуміння права як знаряддя політики, інструменту примусу, волі певної частини населення. Таким чином, констатуємо, що у попередні часи розробка поняття правової культури здійснювалася з утилітарних позицій, без урахування соціально-філософського аспекту проблеми. А із середини 80-х рр. суспільні відносини зазнали значних змін і концепція соціалістичної правової культури перестала відповідати реаліям.

З початку періоду незалежності України категорія правової культури стає предметом пильної уваги вітчизняних учених – філософів, політологів, соціологів, культурологів, правників. Сучасні дослідники характеризують правову культуру переважно як філософське, правове та соціальне явище, наголошуючи при цьому на пріоритетності його правового змісту. Методологічну платформу теоретико-правових досліджень правової культури нині складають принципи людиноцентризму та гуманізму, які створюють можливість розглядати зазначене поняття в аксіологічному вимірі. Поділяємо думку про те, що новітні дослідження правової культури не обмежуються лише правосвідомістю, а здебільшого ґрунтуються на розумінні її як сукупності досягнень суспільства у галузі регулювання суспільних відносин на основі принципів верховенства права, справедливості, гуманізму, захисту прав і свобод людини, визнання кожної людини вищою соціальною цінністю [1, с. 124]. Таким чином, тенденціями сучасного етапу пізнання теоретико-правовою наукою предмета правової культури є: подолання радянських стереотипів у методології вивчення; оцінка зазначеного поняття з позицій сучасного праворозуміння; формування нових підходів до його розуміння.

Водночас аналіз наявних публікацій свідчить, що розробка проблематики правової культури ще далека від завершення. Почасті це зумовлюється специфікою предмета пізнання, адже правова культура є явищем, яке за умов трансформації суспільного життя та розвитку державно-правової дійсності зазнає постійних змін. Тому вивчення юридичною наукою предмета правової культури пов'язане із багатьма викликами. Одним із них є, зокрема, плюралізм у визначенні поняття правової культури, що зазначають практично усі фахівці із зазначеної проблематики [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Проведеним аналізом встановлено, що традиційними підходами до розуміння правової культури наразі залишаються т. зв. «вузький» та «широкий» підходи. Відповідно, прихильники першого з них визначають правову культуру через якесь конкретне поняття чи категорію зі сфери суспільного життя. Прихильники ж другого підходу під правовою культурою розуміють усе те, що створено людьми у правовій сфері. Широке розуміння, своєю чергою, зумовлює існування комплексного підходу, на позиції якого перебувають, зокрема, Т.О. Чепульченко [13], Р.Я. Шай [14], Н.А. Горбова [15] та ін. Нині детальне обґрунтування у більшості робіт знаходять аксіологічний, антропологічний, соціологічний, філософський підходи до розуміння правової культури. Так, прихильники аксіологічного підходу (О.В. Аграновська, В.В. Копейчиков та ін.) дотримуються поглядів, відповідно до яких правова культура характеризує рівень сприйняття суспільством чи особою правових цінностей. Найчіткіша дефініція поняття правової культури з позицій зазначеного підходу, на нашу думку, належить В.В. Копейчикову, який визначає її як систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності [16, с. 140].

В основу антропологічного підходу (М.М. Вопленко, В. І. Іванов та ін.) покладено ідею про те, що правова культура є процесом і результатом творчості людини у сфері права, який характеризується створенням і утвердженням правових цінностей. У межах соціологічного підходу переважає думка про те, що правова культура характеризує якісний стан правового життя суспільства чи окремого індивіда. Прихильниками такого підходу є, зокрема, В. П. Сальников [17], Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева [18] та ін. Послідовники філософського підходу розглядають правову культуру як явище у системі найважливіших цивілізаційних координат, пов'язане з важливими аспектами життя людства. Зокрема, Р.А. Сербін визначає правову культуру як категорію філософії права, що характеризує зумовлене природним правом, усім соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини і людства, що полягає у досягнутому рівні правової діяльності, правосвідомості та рівні правового розвитку суб'єкта і забезпечує верховенство права у суспільному житті, дієвість гуманітарних принципів справедливості, свободи і гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі і гідності, а також гарантованість державою, міжнарод-

ними інституціями захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей [19].

Останнім часом з'являються публікації, в яких обґрунтовуються інші методологічні підходи до розуміння правової культури. Зокрема, у роботі М.Ф. Целуйка та О.В. Усенко, присвяченій концепціям професійно-правової культури, окрім антропологічного, соціологічного та філософського, аналізується ще діяльнісний підхід [20, с. 71-72]. О.Є. Проць у статті, присвяченій дослідженню співвідношення понять правової культури та правокультурності [21, с. 77], розкриває сутність інформаційно-семіотичного та соціально-антропологічного підходів. Певні позиції у сучасних дослідженнях займають функціональний та якісний підходи. Відповідно, функціональний підхід ґрунтується на характеристиці структурних елементів правової культури та виділенні їх функцій. З платформи якісного підходу правова культура трактується як зумовлений соціально-економічним та політичним устроєм стан правового життя суспільства, що відображається у досягнутому рівні розвитку законодавчої техніки, правовій діяльності та правосвідомості суб'єктів [22, с. 11]. Об'єктивно оцінюючи кожен із зазначених підходів, зазначимо, що, на нашу думку, найбільшу цінність має той із них, в основу якого покладено ідею багатомірності і багатоаспектності феномену, що розглядається, тобто комплексний підхід. Саме з позицій зазначеного підходу сформульовано дефініцію поняття правової культури у відповідній статті Юридичної енциклопедії за редакцією Ю. Шемчушенка, яка визначає правову культуру як складову частину загальної культури, сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, правовідносин, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності і правопорядку [23]. З урахуванням здійсненого аналізу зазначимо, що, на нашу думку, вказаний підхід не досить активно використовується сучасними дослідниками, хоча його застосування дає змогу розглянути предмет правової культури найбільш раціонально та об'єктивно. Вважаємо, що саме комплексний підхід, заснований на сполученні аксіологічної та діяльнісної концепції, є найбільш перспективним, і саме він має стати методологічною основою подальших теоретичних досліджень предмета правової культури.

Розробка проблематики функціонування правової культури, її видів та рівнів зумовили існування окремого напряму вивчення феномену правової культури, а саме правової культури окремих соціальних, вікових,

професійних груп та корпорацій. Концепцію компетентної правової культури нині активно розробляють О.А. Ануфрієнко, В.О. Безбородов, О.О. Ганзенко, В.В. Демічева, Н.Ю. Коваленко, М.Ф. Целуйко та ін. Так, у дисертаційній праці М.Ф. Целуйка [6], присвяченій ролі компетентної правової культури у механізмі формування та реалізації українського права, визначено поняття та охарактеризовано рівень компетентно-правової культури юристів та посадовців різних гілок влади. Останнім часом предметом уваги все частіше стає правова культура представників законодавчої гілки влади [24; 25].

Окремим напрямом теоретико-правових досліджень є правова культура військовослужбовців. У заданому напрямі нині працюють В.М. Александров, В.І. Алещенко, О.В. Барабаншиков, П.П. Богуцький, Є.І. Григоренко, П.В. Квіткін, М.В. Кравчук, Ю.І. Мігачов, Р.В. Мороз, С.М. Скуріхін, В.В. Федоренко та ін. Зокрема, спробу розробки теоретико-методологічних основ аналізування правової культури військовослужбовця здійснили П.В. Квіткін, О.В. Прудникова, І.В. Дятлова [26]. У дисертаційній праці С.М. Скуріхіна [5] узагальнено сучасні теоретичні підходи до визначення поняття правової культури; визначено поняття і зміст правової культури військовослужбовців Збройних Сил України; виявлено прояви правових аномалій у правовій культурі військовослужбовців; виокремлено особливості правового мислення та правового менталітету офіцерського складу збройних Сил України. Ще один дослідник, В.М. Александров, розглядаючи правову культуру військовослужбовців як чинник формування правової держави, аналізує зміст та форми правового виховання військовослужбовців [27]. Слід зазначити, що більшість кваліфікаційних праць із зазначеної проблеми виконано хоч і не так давно, проте без урахування нових обставин формування правової свідомості та правової культури в умовах ведення «неоголошеної» війни на частині території Донецької та Луганської областей, а отже, на нашу думку, не можуть задовольнити потреби сучасної практики. Таким чином, ще одним актуальним напрямом подальших теоретико-правових досліджень предмета правової культури, поряд із зазначеними вище, вважаємо дослідження правової культури окремих професійних груп, зокрема військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових/воєнізованих формувань в умовах та з урахуванням досвіду протистояння російській терористичній агресії.

Висновки

З огляду на поставлені завдання дослідження, констатуємо, що основними здобутками процесу наукового осмислення предмета правової культури у попередній (радянський) період було обґрунтування її зв'язку із загальною культурою суспільства та правосвідомістю; розробка основних концепцій розуміння зазначеного поняття; встановлення ролі правової культури у процесі правореалізації. Водночас поняття правової культури обґрунтовувалося у контексті радянської концепції праворозуміння, а розкриття його сутності здійснювалася з прикладних позицій, без урахування соціально-філософського аспекту проблеми.

Сучасний етап пізнання правової культури вітчизняною теоретико-правовою наукою характеризується подоланням радянських стереотипів у методології вивчення та оцінці зазначеного поняття, а також формуванням нових підходів до його вивчення, серед яких пріоритетне місце належить аксіологічному, антропологічному, соціологічному та філософському.

Вважаємо, що подальші теоретичні дослідження предмета правової культури повинні мати комплексний характер, здійснюватися на основі сполучення аксіологічного та діяльнісного підходів, у межах інтегративної концепції права, з урахуванням принципів людиноцентризму та гуманізму.

Перспективним напрямом теоретико-правових досліджень вважаємо розробку проблематики компетентно-правової культури представників різних органів та гілок влади. Одним із завдань у межах зазначеного напрямку є дослідження компетентно-професійної культури правоохоронців та військовослужбовців як окремої корпоративної спільноти, на яку покладено виконання специфічних завдань у механізмі держави.

Список використаних джерел:

1. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 123-128.
2. Каминская В.И., Ратинов А.Р. Правосознание как элемент правовой культуры. *Правовая культура и вопросы правового воспитания*: сб. науч. труд. Москва, 1974. С. 342-346.
3. Синюкова Т.Н. Правовая культура. *Теория государства и права: Курс лекций* / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Саратов, 1995. 378 с.
4. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Москва: Юридическая литература, 1981. Т.1. 360 с.
5. Скуріхін С.М. Правова культура офіцерського складу Збройних сил України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2009. 229 с.

6. Целуйко М.Ф. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2012. 19 с.
7. Дьоміна О.С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 19 с.
8. Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 21 с.
9. Демічева В.В. Правова культура: теоретичний аналіз та практичний вимір. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 38-42.
10. Макарова О.В., Крилова Ю.І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія «Економіка і право»*. 2015. Вип. 30. С. 104-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchpru_018_2015_30_16.
11. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків: Право, 2009. 352 с.
12. Требін М. П. Правова культура громадян в українському суспільстві. *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Серія «Соціальна філософія, психологія»*. Харків: ХУПС, 2007. Вип. 1 (27). С. 3-9.
13. Чепульченко Т. О. Правова культура: місце у правовому процесі та вплив на стан законності в державі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2013. № 2. С. 109-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2013_2_19.
14. Шай Р. Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 850. С. 317-320.
15. Горбова Н.А. Правова культура та культура прав людини: співвідношення понять та шляхи імплементації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 16-18.
16. Загальна теорія держави та права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
17. Сальников В.П. Правовая культура: теоретико-методологический аспект : автореф. дис. ... док-ра юрид. наук: 12.00.01. Ленинградский государственный университет, 1990. 35 с.
18. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге видання. Харків: ТОВ «Одісей», 2008. 432 с.
19. Сербін Р.А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 16 с.
20. Целуйко М.Ф., Усенко О.В. Основні концепції професійно-правової культури у вітчизняній правовій науці. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 71-74.
21. Проць О.Є. Правова культура та правокультурність: межі кореляції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 77-81.
22. Шарвара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2015. № 7. URL: http://www.jurnalul-juridic.in.ua/archive/2015/3/part_1/2.pdf.
23. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відпов. ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5. П.-С. 736 с.
24. Богачов С.В. Особливості процесу формування правової культури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Випуск 15. С. 15-17.
25. Целуйко М.Ф. Компетентно-правова культура працівників законодавчої влади в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 35. Частина II, Том I. С. 70-74.
26. Квіткін П.В., Прудникова О.В., Дятлова І.В. Правова культура військовослужбовців: теоретико-методологічні основи аналізування. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». 2013. № 3 (17). С. 240-242.
27. Александров В.М. Правова культура військовослужбовця як чинник формування правової держави. *Особистість. Суспільство. Право* : зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Полтав. юрид. ін-ту (Полтава, 15 берез. 2012 р.). Харків: Точка, 2012. С. 484-486.

Статья посвящена анализу истории и современного состояния изучения теоретико-правовой наукой правовой культуры, определению основных тенденций в современном теоретическом познании указанного предмета, обоснованию необходимости применения комплексного подхода к пониманию правовой культуры и определению наиболее перспективных направлений будущих исследований.

Ключевые слова: правовая культура, юридическая наука, теоретико-правовые исследования, компетентно-правова культура, правова культура военнослужащих.

The article is devoted to the analysis of the history and the current state of studying the theoretical and legal science of legal culture, the definition of the main tendencies in the modern theoretical knowledge of this subject, the substantiation of the necessity of applying a comprehensive approach for understanding the legal culture and identifying the most perspective areas of future research.

Key words: legal culture, jurisprudence, theoretical and legal research, competent legal culture, legal culture of servicemen.